

DUPKA GYÖRGY

KÁRPÁTALJAI NŐK A GUPVI- ÉS GULÁG-TÁBOROKBAN

(FOLYTATÁS, VI. FEJEZET)

RABSÁGBA HURCOLT NŐK EURÁZSIÁBAN

Kazah történész barátaink eddig feltárt adatainak ismeretében azzal a ténnyel szembesültünk,¹ hogy a Kazahföldre elhurcolt hadifoglyok, internáltak számát tekintve mi, magyarok a németek és a japánok után a harmadik helyen állunk. Kazahföld hatalmas területén a 30-as és az 50-es években számos GUPVI- és GULÁG-lágert állítottak fel, amelyeknek a pontos feltárása, leírása a kutatókra vár.

1.) FOGOLYNŐK A GUPVI-TÁBOROKBAN

Kazahföld lágereiben – a II. világháborút követően – több ezer magyar hadifoglyot, férfi és női internáltakat helyeztek el,² akik az ágazati minisztériumokhoz tartozó különböző munkahelyeken (szénbányaszatban, iparban és útépitésben, mezőgazdaságban stb.) dolgoztak.

A hadifoglyok és a civilek között az elhalálozások aránya magas volt. Az elhunytakról készült diagnózisok szerint gyakori volt a disztrófia, diftéria, tuberkulózis (tbc) és egyéb betegségek.

A karagandi területi Szpasszk körzetében kialakított 99. sz. főtábor központi lágertemetőjében 5152 hadifogoly, internált és politikai rab van elhantolva, köztük német, japán, román, osztrák, lengyel, olasz, finn, ukrán, cseh, szlovák, magyar és más nemzetek fiai, lányai alusszák örök álmukat. Az elhunytak listájában egy magyar nőt is felfedeztem, a neve *Huszár Heléna*, 60 éves budapesti lakos. A kazah történészekről és az itteni adatközlőktől

¹ A pécsi Német Kör szervezésében 2017. július 1–4. között több mint 10 fős kutatóexpedíció tagjaként tartózkodtam Kazahsztánban, hogy feltérképezsem a Gupvi-Gulág lágervilágot, illetve az egykori munkatáborokat, rabtemetőket, valamint a nemrég létesített múzeumokat és emlékhelyeket. Írásomban a Kazahföldre hurcolt, fogva tartott magyar és más nemzetiségű nők szenvedéseinek egyes helyszíneiről készítettem vázlatos képet.

² VARGA Éva Mária, KOROTAJEV (szerk.) 2006: 368.

Magyar hadifoglyok és civil internáltak emlékműve a szpasszki emlékparkban

Volt politikai foglyok emlékoszlopa a szpasszki rabtemető bejáratánál

tudjuk, hogy a Szpasszk területén felállított 99. sz. GUPVI-tábort a foglyok repatriálása után, átszervezés következtében 1948-ban a Karlaghoz csatolták.

Kazahsztán függetlenné válásának köszönhetően a Szpasszkhoz közeli lágertemetőt 2013-ban elnöki rendelettel nemzetközi emlékparkká nyilvánították, és állami védelem alá helyezték.³

Eddig 23 ország, országrész és népcsoport nevében állítottak emlékművet. Magyarország kazahsztáni nagykövetsége is felavatta a fogságban elhunyt magyarok tiszteletére emelt emlékoszlopot, amely előtt ott-tartózkodásunk idején fejet hajtottunk, imát mondtunk.

³ Абдулин, А. (Гл. ред) 2008: Караганда. Карагандинская область: Энциклопедия. — иллюстрированное. — Алма-Ата: Атамұра.

A karagandi területi *Zsezkazganban* működött egykor az 502. sz. főtábor egyik lágerrészele (*Kengir-Novij Dzsezkazgan*), amelynek bázisán a kelet európai régiókból internált civilek ORB vegyeslágerét szervezték meg. A jótétemeli munkára ideirányított férfiak és a nők a *Kazmedsztroj tröszt* munkásai voltak. Az 1945. április 22-i keltezésű nyilvántartásban 1640 internáltat említenek, köztük 123 nőt. A kontingens nemzetiségi megoszlása szerint: 998 etnikai német, 640 lengyel, 1 román, 1 osztrák. 1945. október 1-jén a koncentrációs tábort felszámolták, a rabok egy részét Németországba repatriálták, a másik részét más lágerbe átirányították.⁴

Az 1945 augusztusában beindított Akmolai 330. sz. főtáborhoz 5 lágerrészeg tartozott.⁵ Végelgyengülésben 291 fő halt meg itt. A főtábort és részeleget 1947 októberében megszüntették. A lágerben elhunytak listáján két magyar nő nevét fedeztem fel. Az egyik a temesvári születésű aradi lakos, **Czárth Anna** (1919), a másik a krasznabélteki **Schmied Mária** (1921). Mindketten az 1054. sz. hadifogolykórházban hunytak el, és az akmolinszki munkászászlóalj temetőjében, a 130. számú sírban nyugszanak.

2.) FOGOLYNŐK A GULÁG-TÁBOROKBAN

A szovjethatalom idején *Karagandit* zárt településnek nyilvánították. Ezt az állapotot a *Karlag és a GULAG ALZSIR* lágerrészelegek megszűnéséig fenntartották. 1931–1959 között idehozták az NKVD, majd a KGB által kiszűrt kulákokat, a hamis váddal elítélt és az ártatlanul kivégzett „hazaárulók” családtagjait: asszonyokat, gyerekeket, lányokat és fiúkat, nagymamákat és nagyapákat, akiknek speciális rabtelep lett a kijelölt lakhelyük, sokak életútjának ez volt az utolsó állomása.

Karagandi első magyar politikai foglyai között találjuk **Huszár Pufi**⁶ budapesti színészt és feleségét, akik a magyarországi zsidóüldözés elől a Szovjetunióba szöktek. A magyarok és németek javára végzett kémkedés vádjával a hadbíróóság Gulág-rabságra ítélte őket, végelgyengülés, éhség következtében hunytak el 1941 júliusában. Megjegyzem, hogy a zsidóül-

⁴ DULATBEKOV 2013: 88.

⁵ DULATBEKOV 2013: 89-90.

⁶ **Huszár Károly** (született Hochstein Károly) színész, külföldön Charles (Huszár-) Puffy vagy Karl (Huszár-)Puffy (Budapest, 1884. szept. 3. – Karaganda, 1941. júl.). Lásd: https://hu.wikipedia.org/wiki/Huszár_Pufi

dőzés előtt számos magyarországi származású zsidó fiú és lány szökött át 1939–1941-ben, többek között a Kárpátokban húzódó magyar-szovjet határon, valamennyit az NKVD helyi képviselőinek adták át, majd őket magyar és német kémként ítélték el.

Szak István a ZS-711. számú rab *Fogolynaplójából* megtudjuk, hogy a *Karlagra* érkező rabszállító szerelvények (sztolipin-vagonok) központi vasúti kikötője *Karabasz* állomás volt a *Karaganditól* 40 km-re fekvő sztye-pén. Az itt létesített gyűjtőtáborból vitték ki a rabokat a *Karlag* mintegy 24 börtönlágerébe.

Szak István leírása szerint a „gyűjtőtábor két részből állott. Egyik a karantén, vagyis az egészségügyi vesztegár zónája, a másik pedig a közös zóna, több, egymástól szögesdrót kerítéssel elkülönített barakkokkal. (...) A 6-os számú barakk egyik felében minden nemzetiségből származó nők voltak.”⁷

Karabaszból a férfi és női rabszállítások etapjait többek között a Karlag ITL-lágerészlegeibe irányították.

Az elítéltek és a Kazahföldre hurcoltak egyike volt **Pongho István** (Szín, 1917) nyíregyházi újságíró, akit 1944 végén a szovjet hadbíróóság elsőfokon halálra ítélt, majd az SZSZKSZ Legfelsőbb Bírósága a halálos ítéletet 10 évre módosította, őt a szpasszki láger munkatelepén dolgoztatták. Hasonló tortúrában részesült feleségét, **Pongho Istvánné Halász Teréziát** (Békéscsaba, 1917) férjével együtt hurcolták a Karlag munkatáborába. Ő a szpasszki női lágerből szabadult, 1953-ban amnesztiában részesült, férjével együtt tért haza.

A Karlag lágereiben raboskodtak azok a bátor magyar férfiak, akik lakhelyükön a nőkkel erőszakoskodó szovjet katonákkal szembeszálltak. Például **Bátor Joachim** (Kocsér, 1928) gazdálkodó, **Tassi István** (Páhi, 1921) tanyasi földműves, **Csikós János** (Orgovány, 1913) parasztgazda azok közé tartoztak, akik megvédték édesanyjukat, lánytestvérüket, illetve az adott település lányait és asszonyait.

Egykori ungvári ismerősömtől, **Negre Viktortól** tudtam meg, hogy 1955. április 2-án *Karagandi Peszcsanlagban*⁸ született, ahol *aknaszlatinai* születésű édesanyja, **Sztárowszky Júlia** (1926) töltötte büntetését. 1953. március 23-án a 27 éves Júliát Ungváron a Kárpátaljai Megyei Bíróság szovjetellenes tevékenység vádjával 8 évi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. A karagandi láger-közeli munkahelyen ismerkedett

⁷ SZAK István 1983: 123–132.

⁸ Orosz elnevezése: Песчаный лагерь, Песчанлаг (адрес «п/я ЖЮ-419»).

meg a budapesti *Váradi József* (1904) elítélt hadifogollyal, aki repülőshadnagyként 1943 januárjában hadifogságba került, majd az 58. § alapján őt is koncepció perbe fogták. 25 évet kapott, és a Karagandi politikai elítéltek büntetőtáborba hurcolták. A már 11 éve itt raboskodó *Váradi József* elítélt – Sztálin halála után szabad mozgáshoz jutott – fogvatartói megengedték, hogy 1954-ben összeköltözzön *Sztárovszky Júliával*. Így született meg *Viktor* Karagandiban. Az akkori szovjet törvények értelmében külföldi állampolgárnak nem engedélyezték a szovjet állampolgárral kötendő házasság hivatalos bejegyzését. *Váradi József* magyar állampolgár, *Sztárovszky Júlia* szovjet állampolgár volt, így közös gyermeküket a leányanyaként regisztrált Júliára anyakönyvezték. 1955-ben mindketten amnesztiában részesültek.

Váradi József családját nem vihette magával haza Budapestre. Élettársa, *Sztárovszky Júlia*, gyermekével visszatért *Aknaszlatinára*. A család egyesítést a KGB éber őrei a továbbiakban megghiúsították. Az édesanya évek múltán *Aknaszlatinán* férjhez ment *Negre Györgyhöz*, aki nevére vette Viktort. Így lett *Viktor* már *Negre* vezetékneven anyakönyvezve. Gyermekük nem született, és 1972-ben felbontották a házasságot. A politikai enyhülés következtében *Sztárovszky Júlia* újra kísérletet tett *Váradi József* felkutatására. Csupán annyi információhoz jutott, hogy élettársa bekapcsolódott az 56-os szabadságharcba, és a forradalom után nyoma veszett. A későbbiekben Ungváron letelepedett *Sztárovszky Júliát* 1988-ban hivatalosan is rehabilitálták. 2009. augusztus 29-én bekövetkezett haláláig a Karagandiban született *Viktor* ápolta.

3.) DOLINKA: A KARLAG-MÚZEUMBAN

Karaganditól 38 kilométerre dél-nyugati irányban felkerestük a *Serubaj-nura* folyó menti *Dolinkát*. A Volga menti németek 1909-ben alapították, majd a sztálini megtorlás idejében örökös száműzetésre idehurcolt ukrán, litván, fehér orosz, német családok, politikai elítéltek jelentősen gyarapították a lakosságát. Napjainkban közel 5000 lakosa van.

Ezen a településen található az 1931–1959 között működött *Karlag*, az ázsiai térség legnagyobb börtönláger-hálózatának irányítóközpontja, a létesítményt a rabok építették fel. Itt székelő igazgatósága 28 éven keresztül – a szovjetrendszer és a dolgozó nép ellenségének kikiáltott – 3 778 254 politikai elítéltet fogadott a *Karlag*-lágerekben, foglalkozott ügyeikkel. A táborrendszer területének átmérője észak-déli irányban 300 kilométer, kelet-nyugati irányban 200 kilométer.

A Karlag történetével, a fogvatartottak életével *Bajnova Szyetlana Klimentyevna* múzeumigazgató és munkatársai kalauzolója által ismerkedtünk meg. Kazahsztán függetlenségének elnyerése után a település központjában található adminisztratív központ épületét teljesen felújították, és a kommunista diktatúra áldozatainak emlékére a *KARLAG Politikai repressziók/megtorlások múzeumát* nyitották meg benne 2001-ben.⁹

A neosztálinista stílusban épített kétszintes, több mint 2 ezer négyzetméteres adminisztratív központ 17 termében helyeztek el tematikus kiállítási anyagokat.

Börtönfotók a fogvatartott nőkről és férfiakról a dolinkai Karlag-emlékmúzeumban

Gyakran rendeznek tudományos tanácskozásokat, emlékkonferenciákat, könyvbemutatókat, filmvetítéseket.

Bemutatták a pincebörtönt is, melynek egyik részében felújították a borzalmat keltő kínzó-, büntető- és siralomcellákat, valamint a kivégzőhelyet.

Dolinka külterületén megtekintettük a golyó által kivégzettek két nagy temetőjét. Tovább haladva itt található a csecsemők, gyerekek ún. „*Anyácska temetője*” (500 m²), amely a múzeum szabadtéri emlékparkjához tartozik.

Döbbenettel értesültünk arról, hogy az 1930–1940-es években a börtönlágerhez tartozó szülészeti és bölcsőde szomszédságában temették el a

⁹ Oroszul: КАРЛАГ, Музей памяти политических репрессий (Кзахстан, поселок Долинка, ул. Школьная 39.) Lásd még: <https://mearas.kz/karpro/index.php/listing/karlag/?lang=ru>

csecsemőket végelgyengülésben elhunyt anyjukkal együtt, akik a Karlag foglyai voltak. Legtöbbször szülés közben haltak meg, illetve a későbbiekben éh- és fagyhalál, járványos betegség végzett velük.¹⁰ A rabnőket általában a tábor őrei és a köztörvényes rabok ejtették teherbe. Téli időben a szülészeten elhunyt újszülötteket hordóban tárolták, majd a tavasz folyamán tömegsírba temették.

A dolinkai Karlag „Anyácska” temetőjének főbejárata.

Fotó: infoburo.kz

A dolinkai *Anyácska* temetőben a csecsemőkön kívül a börtönlágerben elhunyt orosz, kazah, ukrán, német, magyar és más nemzetiségű rabokat szintén elhantolták. A 60-as évek elején bezárták, 2003-tól szabadtéri emlékmúzeummá nyilvánították.

4.) ALZSIR – A HAZAÁRULÓK FELESÉGEINEK AKMOLINSZKI LÁGERE

A kazah fővárostól kb. 36-40 km-re, a R-2. számú *Nur-Szultan-Korgolzsín* útvonalról letérve felkerestük¹¹ *Akmolát* (korábbi elnevezései: „*m-26-os munkástelepülés*”, 2007-ig *Malinovka*). Az egykori kazah *aul* legfontosabb

¹⁰ <https://infoburo.kz/stati/mamochkino-kladbishche-kak-horonili-detey-repressirovany-nyh-zhenshchin.html> (2017. szeptember 18.)

¹¹ 2017. július 3-án.

láttnivalói a római katolikus templom, a 30-as, 50-es években megtorlásban részesült áldozatok emlékfására.

*Akmolát manapság turisták százai keresik fel, hogy megtekintsék az ALZSIR Emlékmúzeum Komplexum egyedülálló kiállításait. Megjegyzem, 2011-ben már járt itt magyar expedíció. Az emlékről a kutatótársunk, **Havasi János** által szerkesztett *Háborús Keresőszolgálat* fényképes beszámoló is közölt: „A kazahsztáni Karagandai Egyetem kezdeményezésére – az asztanai magyar nagykövetség segítségével – kétfős kutatóexpedíció indult július 29-én a kazak légervilág feltérképezésére. Egyik célpontjuk a hírhedt női GULAG, az „Alzsir” emlékhelyének fölkeresése volt, ahol magyar nők¹² is raboskodtak. **Halmy Kund** és **Havasi Dániel** fölkereste a Karaganda melletti Karlag lágerrendszer maradványait és emlékhelyeit. Munkájukhoz jelentős személyes segítséget nyújtott a karagandai egyetem rektora, **Nurlan Dulatbekov** történészprofesszor, aki három értékes kiadvánnyal látta el a Magyarország Kazahsztáni Nagykövetsége által támogatott magyar kutatókat. A kéthetes kutatóút során számos foto- és videófelvétel készült...”¹³*

A hírhedt ALZSIR, a haza ellenségeinek kikiáltott nők büntetőtáborának (Gulag) bejárata.

Forrás: haboruskeresoszolgalat.hu

¹² Feltehetően moszkvai magyar nők, akiknek férjeit kivégezték.

¹³ Kazahsztáni lágernek nyomában. 2011.07.19. <http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/?id=&page=1#id=&page=1>

Csoportunk is nagy érdeklődéssel tekintette meg az ország legnagyobb szabadtéri állandó kiállításával is rendelkező emlékmúzeumot,¹⁴ amely kiemelten a lágerbe hurcolt, különböző nemzetiségű szovjet nők szenvedéstörténetével foglalkozik. Az úgynevezett mozaikszó, az „ALZSIR”¹⁵ nem más, mint a *Hazaárulók feleségeinek Akmolinszki tábora*. Az egykori láger területén a komplexum létrehozását *Nazarbajev* államfő kezdeményezte, és *Sz. Zs. Narinov* építész tervei alapján valósult meg. 2007. május 31-én a politikai megtorlások áldozatainak emlékévében az állandó tárlatokat is megnyitották.

A múzeumi szabadtéri létesítmények közül kimagaslik a sztálini politikai megtorlást jelképező *Élet-halál kapuja*, mögötte látható:

- a sztálini rabszállító vagon;
- a különböző országok kazahsztáni nagykövetségei által állított emlékjelek sétánya;
- a végletekig legyengült férfit ábrázoló műalkotás;
- a reménykedő nőt ábrázoló szobor;
- a kazahsztáni GULÁG-táborrendszer sematikus térképét ábrázoló emlékfal;
- a rabnők élethű barakkja;
- az Alas-park, a rabnők által telepített gyümölcsös kert (területe 1,5 ha);
- fekete márvány-emlékfal: melyen 7 200 eddig ismert rabnő nevét (köztük 7 magyarét is) örökítették meg.¹⁶

Az orosz hazaárulók asszonyain kívül politikailag elítélt magyar nőket is fogva tartottak itt. 2014 májusában a Kazahföldet felkereső *Barkaszi Ödön* arról értesített, hogy az ALZSIR emlékmúzeumban őrzött egyik listán egykor itt raboskodó magyar nők neveire bukkant:

Iró Mária Sztepanivna,
Kelen-Frid Jolanta Ljudvigovna,
Kun Teréz Albertovna,
Magyar Jelizabeta Karlovna,
Majerhoffer Margarita Marcelovna,
Péper Irina Jozsifovna,
Rejk Magda Jozsifovna.

¹⁴ Csoportunkat *Tergembayev Samat Ilyasovich*, a múzeum igazgatója fogadta. Honlap: <https://museum-alzhir.kz/en/contacts>, orosz nyelven: <https://museum-alzhir.kz/ru/kontakty>

¹⁵ Orosz elnevezése: Акмолинский лагерь жён изменников Родины (А. Л. Ж. И. Р.)

¹⁶Lásd az ALZSIR-ban raboskodó nők névsorát. Узницы «АЛЖИРА»: Список женщин заключённых Акмолинского и других отделений КарЛага / Ассоциация жертв незаконных репрессий г. Астаны и Акмол. обл., Междунар. о-во «Мемориал»; Сост.: В. М. Гринёв, В. В. Горещкий и др. -М., Звенья, 2003.

A komplexum közepén egy hatalmas kónusz alakú, ablaktalan, de a kupola belsejéből megvilágított épületegységben rendezték be a múzeumot, amely a leírás szerint az emberi szenvedés titkait őrző dobozra is emlékeztet.

Az épület első szintjén, az *Alas* teremben Kazahsztán szovjet korszakát megjelenítő kiállítási anyagok sorakoznak. A második szinten az ALZSIR-teremben az Akmolinszki láger történetével ismerkedhetünk meg. Összességében sok ezer Kazahsztánba deportált (német, türk, koreai, lengyel, csecsen, krími tatár) népcsoportnak állítottak emléket, akiknek egy része végül ebben az országban telepedett le.

A tablósorozat az 1986. december 16-i almati kazah diákok, fiatal munkások demokratikus jogokat követelő békés felvonulásának eseményeit is megörökíti, amelyet a Kreml urai vérbe fojtottak. A krónika szerint a nacionalista megmozdulásnak minősített eseménynek számos halottja, sebesültje volt. Ezen kívül 90 főt letartóztattak és elítéltek, az ifjúság egyik szószólóját, a 19 éves **K. Riszkulbekovot** halálra ítélték és kivégezték.

A női tábor történetét 1990–91-ben **Szuraganova Zubajda Kobijevna** kazah kutató-történész dolgozta fel. *Malinovkán (Akmolán)* találkozott a még élő politikai foglyokkal, hozzátartozóikkal, a lágerbörtön egykori őreivel, akikkel interjúkat is készített.¹⁷ A múzeumban a női munkatábort (ALZSIR) orosz nyelven bemutató helytörténeti kiadványokat is kaptam. Ezekben a meghurcolt, megalázott nőkről, családos anyákról megdöbbentő történeteket olvastam.¹⁸

Zhaksybayeva Raissa Ramazanovna, a múzeum munkatársa tájékoztatása szerint az NKVD felügyelete alá tartozó *Karagandi Karlag R-17.* sz. javító-nevelő munkatábor speciális női részlege 1937 augusztusában *Zsalanas* tó partján, 30 hektáros körbezárt területen került felépítésre a 26. számmal újonnan létrehozott zárt településen, amely az örökre kitelepített egykori kulákcsaládok lakhelyévé vált. Az ALZSIR-láger a kommunista diktatúra idejében a „GULÁG szigetcsoport” harmadik legnagyobb női lágereként jegyezték.¹⁹

¹⁷СУРАГАНОВА, З. К. 2018: *АЛЖИР как феномен «женской» несвободы в репрессированной памяти казахского народа* // Северо-Восточный гуманитарный вестник. № 5 (22). 65-66.

Lásd még: <https://elibrary.ru/item.asp?id=32720803>

¹⁸ *Малиновские вехи* 2003: Сборник публикаций и воспоминаний // От АЛЖИРа до современной Малиновки.

¹⁹ Az ALZSIR-on, a Hazaárulók Feleségeinek Akmolinszki 17. sz. lágerén kívül még három hasonló funkcionált *Gorkij* vonzáskörzetében, 40 km-re *Temljakovszkijban*, a Kirgizföldi *Frunzétól* (Biskek) 100 km-re *Dzsangidszirszban* és Mordvinföldön *Potyma* település határában, *Temnyikovszkijban*, 1948. augusztus 1-i állapot szerint a 13 877 elítéltből 4 371 nő volt.

Az NKVD 00486. számú²⁰ operatív rendeletének értelmében 1938. január 6-án fogadták a kopaszra nyírt nők első csoportját. Különösen 1937-től egészen 1953-ig (Sztálin haláláig) a Szovjetunióhoz tartozó Oroszország, Ukrajna, Belorusszia, Grúzia, Örményország, Közép-Ázsia térségéből közel 20 ezer rabnőt (63 nemzetiséghez tartoztak) ide hurcoltak. Valamennyinek a férjét (különösen a kultúra, a tudomány és az alkotóértelmiség képviselőit) az NKVD halállistája alapján a vérbírák, a trojka döntése folytán kivégezték. A nép ellenségének bélyegzett hazaárulók feleségeit az 58. § 17. pontja alapján 5-10 évi javító munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélték.

Az NKVD hóhérai 1942-ben úgynevezett tisztogatást hajtottak végre, 50 elítélt nőt agyonlőttek. Az áldozatok között volt a hitvalló **Jevdokija Prohorovna Andriánova** (1875–1942) ortodox vallású nővér, akit az NKVD ellenforradalmi, szovjetellenes, vallási hittedzés vádjával 11 társával együtt golyó általi halálra ítélt. A Prohorovna-tanítványokat szintén 2 évtől 10 évig terjedő szabadságvesztésre ítélték. Andriánova vértanú nővért 1993-ban rehabilitálták, 2003 augusztusában a Kazahsztáni Pravoszláv Egyház boldoggá avatta.²¹

1943–1950 között a Karlag részlegein több mint 10 ezer politikai elítélt halt meg. A legnagyobb elhalálozás az 1943. évi őséges időkhöz kötődik. Naponta több százan hunytak el az éhség okozta végelgyengülésben, az áldozatok nagy részét az akmolai lágertemetőben, tömegsírokban hatolták el.

Közel 10 ezer szabadságvesztésre ítélt nő 5 és 8 éves büntetését letöltötte. Az ALZSIR tábor területén egy barakkban mintegy 300 nőt zsúfoltak össze. Csak két év elteltével engedélyezték számukra a levelezést hozzátartozóikkal. A lágerlakók a tó mentén nyáron forró hőségben, télen 45 fokos hidegben nádvággással foglalkoztak, és náddal fedték be az objektumokat. Az újonnan érkezőknek barakkokat, az őrségnek helyiségeket építettek, mezőgazdasági munkát végeztek. A lábadozó betegeket, rokkantakat, a nyugdíjasokat és a tizenéves gyerekeket a varrodában foglalkoztatták.

A helyi lakosok, az aulbéli kazahok szolidárisak voltak a lágerbörtön lakóival, az ellenőrzéseket kijátszva étellel, gyógyszerrel, meleg ruhával és más eszközökkel segítették az éhezőket.

A megtorlásban részesült anyáktól 25 342 gyermeket erőszakkal szakítottak el. Szülés után a csecsemőket hároméves korukig az anyáknál

²⁰ Lásd a rendelet elektronikus változatát: *Оперативный приказ НКВД СССР № 00486 «Об операции по репрессированию жен и детей изменников Родины».*

²¹ Королёва, В.В. „Евдокия (Андреянова)” // *Православная энциклопедия*, 17. kötet. 121. Tárolt változat: <http://www.pravenc.ru/text/187065.html>

hagyták, majd a gyerekeket zárt gyermekotthonokban, fegyverrel őrzött nevelőintézetekben helyezték el, közben valamennyiük valódi család- és keresztnévét megváltoztatták, hogy a hozzátartozók később véletlenül se tudják megtalálni fiaikat, lányaikat. 1951. április 24-től a terhes nőket, az egy-vagy többgyermekes anyákat szabadlábba helyezték, azonban örökös száműzöttként a települést engedély nélkül nem hagyhatták el.

Sztálin halála után némileg javult a fogvatartott nők helyzete, ekkor már a táborból sok százan amnesztiával szabadultak. 1953-ban a javítótábort – **Juzuipenko Mihail Terencsevics** parancsnoksága idejében – felszámolták. Az elítélt, majd rehabilitált nők 1958-ig nem hagyhatták el *Akmolát*, megfigyelés alatt tartották őket.

A Hruscsov-korszakban az ALZSIR-béli túlélő anyáknak engedélyezték, hogy az árvaházakban felkuttassák életben maradt gyermekeiket, és magukhoz vegyék őket.²²

Magyarország Kazahsztáni Nagykövetségének köszönhetően Magyarország a 12. azon országok sorában, melyek a magyar áldozatok tiszteletére emlékművet avattak. Ez ott-tartózkodásunk során történt.

²² Lásd bővebben: Gyetyi GULAGa (1934-1953). AZ „Amanat ALZHIR” Közalapítvány kiadványa, az ALZSIR Emlékmúzeum Komplexum anyagaiból közölt válogatást, Akmol, év. nélkül.

Az ALZSIR-múzeum emlékparkjában leleplezett emlékmű felirata:
 „A kommunista diktatúra éveiben az ALZSIR-ba és más kazahsztáni
 lágerekbe hurcolt magyar politikai foglyok és
 kényszermunkások emlékére.
 Magyarország Nagykövetsége, Asztana, 2017.VII.3.”

A magyar emlékjelről a későbbiekben a nagykövet így nyilatkozott:
 „Büszkeséggel tölt el, hogy, bár nem hirdetjük, mégis, aki Magyarországról
 Asztanába utazik, általában ellátogat az emlékműhöz is.”²³

A kazah államban már 20 éve hagyomány, hogy minden év májusában megemlékezést tartanak az érintett országok nagykövetségeinek bevonásával, és engedélyezik további emlékjelek felállítását.²⁴:

5.) A MOSZKVAI GULÁG TÖRTÉNETI ÁLLAMI MÚZEUMBAN

Moszkvában Oroszország központi *Állami GULÁG Történeti Múzeumának*²⁵ (rövidített neve: a GULÁG Múzeum) megtekintését választottuk.

Csoportunkat **Galina Ivanovna**, a múzeum igazgatóhelyettese fogadta. Alaposan felkészült GULÁG-szakértőként, képzett történészként, a történelemtudományok doktoraként 2014-től vesz részt aktívan az intézmény irányításában.

A *GULÁG Történeti Múzeum*²⁶ létrehozását **Vlagyimir Putyin**, Oroszország elnöke rendelte el. Szakalapításában **Anton Antanov-Ovszejenko** (1920–2013) ismert történész, publicista, közéleti személyiség is közreműködött, aki egykor 13 évig volt GULÁG-rab. A létesítményt 2015. október 30-án avatták fel. Gyűjteményének állományát folyamatosan gyarapítják, szakszerűen feldolgozott állapotban látogatók elé tárják.

²³ SITKEI Levente 2018: *Gyökerek*. Baranyi András a magyarok iránti rokonszenvről és a kazah felhőkarcolókról. *Magyar Idők*, július 24. <https://magyaridok.hu/lugas/gyokerek-3309578/>

²⁴ Legutóbb *Zsezkazganban* egy volt Gulág-tábor helyszínén a SZÓRAKÉSZ (Szovjetunióban volt magyar Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezete) egy magyar, angol és kazah nyelvű feliratos emlékművet avatott. Felirata: *A GULÁG rabtelepeire hurcolt magyar áldozatok emlékére. Állította: Szovjetunióban volt magyar politikai rabok és kényszermunkások Szervezete. 2019. szeptember*. A zsezkazgani lágerben raboskodott többek között *Szolzenyicin* és *Menczer Gusztáv* (SZÓRAKÉSZ megalapítója) is. Utóbbi gyermekei, nevezetesen *Menczer Erzsébet* (SZÓRAKÉSZ elnöke) és *Menczer Gusztáv* és unokája is fejet hajtott az ide elhurcoltak emléke előtt.

²⁵ Oroszul: Государственный музей истории ГУЛАГа.

²⁶ Lásd bővebben: Moszkva, *A Gulág történetének múzeumában*, 2017.07.07. <http://lh-dfv30.livejournal.com/11079.html>

A moszkvai GULÁG Történelmi Múzeum főbejárata.

Kutatástörténeti szemszögből tanulmányoztuk az emlékezést elősegítő tárgyak, dokumentumok világát. Például a múzeum Halhatatlan barakk²⁷ nevű online adattárában 1 853 420 politikai elítélt nevével, sorsával ismerkedhetünk meg. 1937–1941 között 463 költőt, író, irodalmárt, bölcészt és újságíró itéltek golyó általi halálra, további 253-at 5-től 25 évig terjedő javító-nevelő kényszer-munkára ítétek, küldtek örökös száműzetésbe, vagy kergettek öngyilkosságba.

A női Gulag-irodalom jeles gyarapítói közt nevezik meg *Jevfroszinyija Kersznovszkaja* (1908–1994) orosz emlékiratírót, aki 12 évet töltött a távol-keleti *Norilszkban*. Az 1960-as években Jeszentukiban 12 füzetben írta meg visszaemlékezéseit, amelyhez 680 rajzot is készített.²⁸ Emlékirat-kivonatait 1968 és 1910 között kezdték el terjeszteni először szamizdatokban, majd a rendszerváltás után folyóiratokban. 2001-ben jelent meg a teljes mű 6 kötetben Oroszországban. Azóta több nyelvre lefordították, magyarul *Mennyit ér egy ember?* címmel látott napvilágot 2012-ben.

A múzeum adattárában szerepel *Anna Ahmatova* (1889–1966), az orosz irodalom egyik legnagyobb költője is, akit családjával együtt meghurcoltak.

²⁷ https://bessmertnybarak.ru/article/repressirovannye_poety/

²⁸ *Керсновская Евфросиния Антоновна (1907-1994)* земледелец, ветеринар, шахтёр, художник, <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=author&i=1243>

Férje, *Nyikolaj Gumiljov* (1886–1921) orosz költő a kommunista diktatúra áldozata lett. Közös gyermeküket, *Lev Gumiljov* (1912–1992) neves történész-antropológust 10 év kényszermunkára ítélték, 1956-ban szabadult.

Az idelátogatók Sztálin önkényuralmának fontosabb bűncselekményeivel, társtetteseivel, áldozataival kapcsolatos anyagokat a kiállított pannókon, mobil adathordozókon ismerhetik meg. A kiállított levéltári okmányok is igazolják, hogy a gyilkosságok forgatókönyvét is ő írta, kiváló stratégiai érzékkel az NKVD-t használta a párt ellen, és fordítva, a pártot az NKVD ellen. Elérhetővé tették az 1938–1953 között agyonlőtt és eltemetett, 57 nemzetiséghez tartozó, eddig azonosított 26 097 áldozat (köztük 1076 nő) mártírológiáját, és az ún. halállistákat.

Natalia Szac almatai száműzetésében művészettörténetből doktorált

A múzeum munkatársai a hazaárulók feleségeiről is gyűjtöttek anyagokat, készítettek életinterjúkat és portrékat. Érdekesnek találtam az oroszországi német zeneművész családból származó *Natalia Szac*²⁹ (1903–1993) zeneművész élettörténetét, aki 28 évesen már a berlini operában is vendégszerepelt, külkereskedelmi vonalon, Németországban is ténykedő férjét német kémnek nyilvánították, a 30-as években kivégezték, ő pedig 5 évig az ALZSIR női táborban raboskodott, majd örökös száműzetésben élt Almatiban. Közben művészettörténetből doktorált, zenés gyermekszínházat működtetett.

²⁹ https://bessmertnybarak.ru/article/zhen_izmennika_rodiny/

Professzori tudományos címét is megszerezve 61 évesen térhetett vissza Moszkvába, ahol életpályája sikerek sorozatával bővült.

A múzeum történészei a GULÁG kiemelt tragikus eseményei közül több *rablázádat és hangadót*³⁰ említettek, amelybe mintegy 30 ezren bekapcsolódtak.

Sztálin halála után az amnesztiában³¹ nem részesült elítéltek nagy csoportjai az elsők között a távol-keleti *Gorlaghoz* tartozó *Norilszk* város kényszermunkatáboraiiban szerveztek a szovjethatalomnak is gondot okozó felkelést. Az 1953. május 26. – augusztus 4. közti megmozdulásban 16 378 rab vett részt. A 6. sz. női légerrészleg sztrájkbizottságának elnöke **Alekszandra M. Zelenszkaja** (1927–?), ukrán polgárjogi harcosnő lett, aki a vádirat szerint azért bűnhődött, mert az Ukrán Felszabadító Hadsereg (UPA) szimpatizánsa volt, szabadulása utáni sorsa ismeretlen.

A moszkvai Gulág-múzeum tudományos munkatársai részéről azt tapasztaltuk, hogy készek az együttműködésre. Segítő közreműködésükkel a múzeum könyvesboltjában és könyvtárában forrásértékű dokumentum-gyűjteményekhez is hozzájutottunk. Kölcsönösen megajándékoztuk egymást a GULÁG–GUPVI tematikájú kiadványokkal. Azóta is a tőlük kapott szakkiadványokat használok kézikönyvként, amelyek számos magyar vonatkozású orosz levéltári anyagot tartalmaznak. Címcsere is sor került, hogy folyamatos legyen a magyar és orosz kutatók közötti kapcsolattartás.

³⁰ Lásd: Категория: Участники восстаний в ГУЛАГе Материал из Википедии — свободной энциклопедии

<https://ru.wikipedia.org/wiki/>

³¹ 1953. március 27-én jelent meg a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének rendelete az amnesztiáról, ennek értelmében több mint egymillió ember nyerte vissza szabadságát, és leállítottak mintegy 400 bűnügyi nyomozást.